כיתה ט' | גמרא | שיעור 1 מתוך 5 | 45 דק' | פסחים צט ע"ב

נבנה לבקשת מורה לכיתה ט'. חמ"ד: תכנית החובה לכיתה ט' היא ב"מ פרק ו (או המסכת שבית הספר לומד לבגרות); פרק "ערבי פסחים" מתאים כיחידה לקראת פסח. ממלכתי: אין חובת גמרא; מתאים כהעשרה ולקראת פסח.

"ערבי פסחים": לא יאכל עד שתחשך, ואפילו עני שבישראל

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יקראו את המשנה הפותחת את פרק י ויחלקו אותה לשלושה דינים: לא אוכלים לפני הסדר, מסבים, וארבע כוסות.
- התלמידים יסבירו לפי הרשב"ם למה לא אוכלים בערב פסח סמוך למנחה ("לתיאבון").
- התלמידים יסבירו מה מלמדות המילים "אפילו עני שבישראל" ו"אפילו מן התמחוי" על ליל הסדר.
- התלמידים יכירו מונחים: ערב פסח, סמוך למנחה, הסיבה, תמחוי, גבאי צדקה.

❓ השאלה הגדולה של היחידה

איך הופכים ערב אחד בשנה לחוויה שבה כל אחד, בכל דור, מרגיש שהוא עצמו יצא לחירות?

היחידה עוברת על פרק י במסכת פסחים, "ערבי פסחים", לפי סדר ליל הסדר: ההכנה, ההסיבה וארבע הכוסות (שיעורים 1-2), השאלות של הילדים ו"מה נשתנה" (שיעור 3), התשובה "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" (שיעור 4), ורבן גמליאל, "בכל דור ודור" והאפיקומן (שיעור 5).

🧪 פתיחה: ארוחה שמחכים לה

שואלים: "מתי אוכל הכי טעים לכם? אחרי יום ארוך בטיול, או אחרי שנשנשתם כל אחר הצהריים?" ואז: "ומה הדבר הכי חגיגי בשולחן של ליל הסדר אצלכם?" רושמים על הלוח שתי מילים: "תיאבון" ו"חירות". שתיהן יחזרו בשיעור. (5 דקות)

📖 הסבר למורה

פרק י במסכת פסחים, "ערבי פסחים", הוא הפרק שמתאר את ליל הסדר. רוב מה שאנחנו עושים בסדר עד היום – ארבע כוסות, הסיבה, מה נשתנה, ההגדה, אפיקומן – מופיע כאן במשנה ובגמרא. לכן הפרק הזה מתאים במיוחד לכיתה: התלמידים מכירים את הסדר מהבית, ופוגשים כאן את המקור.

המשנה הראשונה קובעת שלושה דינים. (1) בערב פסח, "סמוך למנחה" (לפי הרשב"ם: בערך חצי שעה לפני מנחה קטנה, כלומר בסוף השעה התשיעית מתוך שתים עשרה שעות היום), לא אוכלים עד שמחשיך. הרשב"ם מסביר: כדי לאכול את המצה של המצווה בתיאבון, "משום הידור מצוה". (2) אפילו

העני ביותר לא יאכל בלי להסב, כלומר לשבת בהטיה כמו אדם חופשי. (3) לא נותנים לו פחות מארבע כוסות של יין, "ואפילו מן התמחוי".

"תמחוי" היא קערת הצדקה של הקהילה, שממנה אוכלים העניים ביותר. הרשב"ם מוסיף שאם הגבאים לא נתנו לו, העני עצמו צריך למכור את בגדו, ללוות או להשכיר את עצמו לעבודה כדי לקנות יין. המסר החינוכי חזק: בליל הסדר אין "עניים" ו"עשירים" – כולם בני חורין.

הגמרא (צט ע"ב) שואלת: למה דווקא ערב פסח? הרי גם בערב שבת ויום טוב יש דעה שלא אוכלים מן המנחה ולמעלה. התשובה של רב פפא (בסוף העמוד): בערב פסח האיסור חמור יותר, ואסור אפילו "סמוך למנחה". בשיעור הזה מספיק להכיר את השאלה ואת הכיוון של התשובה.

📜 המקור (הגמרא מתוך ספריא, מהדורת William Davidson המנוקדת; רשב"ם מתוך ספריא, דפוס וילנא)

מילים קשות: **סָמוּךְ לַמִּנְחָה** = קרוב לזמן תפילת מנחה; **שֶׁתֶּחְשַׁךְ** = שיחשיך, יגיע הלילה; **שֶׁיָּסֵב** = שישב בהטיה (הסיבה); **לֹא יִפְחֲתוּ לוֹ** = לא יתנו לו פחות; **תַּמְחוּי** = קערת הצדקה של הקהילה; **תַּאֲוָה** = מתאווה, רעב; **מַאי אִירְיָא** = למה דווקא?

משנה, פסחים צט ע"ב

מַתְנִי׳ עֶרֶב פֶּסַח סָמוּךְ לַמִּנְחָה לֹא יֹאכַל אָדָם עַד שֶׁתֶּחְשַׁךְ. אֲפִילּוּ עָנִי שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל לֹא יֹאכַל עַד שֶׁיָּסֵב, וְלֹא יִפְחֲתוּ לוֹ מֵאַרְבַּע כּוֹסוֹת שֶׁל יַיִן וַאֲפִילּוּ מִן הַתַּמְחוּי.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** בערב פסח, קרוב לזמן מנחה, לא יאכל אדם עד שיחשיך. אפילו העני ביותר בישראל לא יאכל עד שיסב (ישב בהטיה, כמו בן חורין), ולא יתנו לו פחות מארבע כוסות של יין, אפילו אם הוא מתפרנס מן התמחוי (קערת הצדקה).

גמרא, פסחים צט ע"ב: למה דווקא ערבי פסחים?

גְּמָ׳ מַאי אִירְיָא עַרְבֵי פְּסָחִים? אֲפִילּוּ עַרְבֵי שַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים נָמֵי. דְּתַנְיָא: לֹא יֹאכַל אָדָם בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים מִן הַמִּנְחָה וּלְמַעְלָה כְּדֵי שֶׁיִּכָּנֵס לַשַּׁבָּת כְּשֶׁהוּא תַּאֲוָה, דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה. רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר: אוֹכֵל וְהוֹלֵךְ עַד שֶׁתֶּחְשַׁךְ.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** הגמרא שואלת: למה המשנה מדברת דווקא על ערב פסח? הרי גם בערב שבת וחג יש איסור כזה! שנינו בברייתא: לא יאכל אדם בערב שבת וחג מזמן מנחה והלאה, כדי שייכנס לשבת כשהוא רעב ומתאווה לאכול – כך אומר רבי יהודה. רבי יוסי אומר: אוכל והולך עד שיחשיך.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בגמרא במפורש, ובצד השני פירוש, עם שם המפרש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהגמרא. (בפרק הזה הפירוש שבצד הדף הוא של רשב"ם, נכדו של רש"י.)

> 📜 **כתוב:** "לא יאכל אדם עד שתחשך"
>
> 💭 **מפרשים:** "כדי שיאכל מצה של מצוה לתיאבון משום הידור מצוה". כלומר: הצום הקצר הוא חלק מכבוד המצווה, לא עונש.

> 📜 **כתוב:** "אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב"
>
> 💭 **מפרשים:** רשב"ם: "כדרך בני חורין במטה ועל השלחן זכר לחירות". ההסיבה היא סימן של חירות, ולכן גם העני חייב בה.

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה בגמרא כטקסט מכונן של התרבות היהודית: מאיפה מגיעים מנהגי ליל הסדר שהתלמידים מכירים מהבית.
- דיון ערכי: "אפילו עני שבישראל" – שוויון וכבוד האדם; מה תפקיד הקהילה כלפי מי שאין לו.
- השוואה: איך משפחות שונות (דתיות וחילוניות) עורכות את הסדר, ומה משותף לכולן.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- לימוד הלכה מן המקור: מניעת אכילה בערב פסח, הסיבה וארבע כוסות כחיוב, עם הרשב"ם.
- דגש על "הידור מצוה": להכין את עצמי למצווה, גם בגוף (התיאבון).
- קישור למצוות צדקה ו"קמחא דפסחא": הקהילה דואגת שלכל אחד יהיו ארבע כוסות.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: דף המקורות מהעמוד הזה (או הגמרא), דף עבודה, לוח

1. פתיחה: תיאבון וחירות (5 דקות)
2. קריאת המשנה בחברותות וחלוקה לשלושה דינים (טבלה) (10 דקות)
3. הרשב"ם: "לתיאבון" ו"זכר לחירות" (8 דקות)
4. "אפילו מן התמחוי": מה זה מלמד על החג? (7 דקות)
5. הגמרא: "מאי איריא ערבי פסחים?" (6 דקות)
6. דף העבודה בזוגות (6 דקות)
7. כרטיס יציאה (3 דקות)

💬 שאלות בשלוש רמות

הבנה (מה כתוב?)

1. מה אסור לעשות בערב פסח סמוך למנחה, ועד מתי?
2. מנו את שני הדברים שגם העני חייב בהם לפי המשנה.

פרשנות (מה זה אומר?)

1. למה, לפי הרשב"ם, לא אוכלים לפני הסדר?
2. מה מוסיפה המילה "אפילו" במשפט "ואפילו מן התמחוי"?

הערכה (מה דעתי?)

1. למה, לדעתכם, חשוב שדווקא העני ירגיש בן חורין בליל הסדר?
2. האם יש היום מצבים שבהם צריך "להתכונן" לחוויה כדי ליהנות ממנה? תנו דוגמה.

🏁 סיכום השיעור

חוזרים לשתי המילים על הלוח: "תיאבון" (לא אוכלים לפני הסדר כדי לאכול מצה בתיאבון) ו"חירות" (גם העני מסב ושותה ארבע כוסות). בשיעור הבא נלמד מה זו בדיוק הסיבה, מי צריך להסב, ולמה ארבע כוסות.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד כותב על פתק:

1. השלימו: ערב פסח סמוך למנחה לא יאכל אדם עד _____.
2. משפט אחד: למה גם עני שותה ארבע כוסות? _____

💡 הערות למורה

כדאי לבנות על הלוח טבלה: הדין / מה כתוב במשנה / הטעם (לפי הרשב"ם). התלמידים ימלאו אותה בדף העבודה.

שימו לב: מעמוד צט ע"ב ועד סוף המסכת, הפירוש שבצד הדף בגמרא המודפסת הוא של **רשב"ם** (רבי שמואל בן מאיר, נכדו של רש"י), ולא של רש"י. זו הזדמנות טובה להראות לתלמידים את שם המפרש בראש העמוד.

זמני היום ("שעה תשיעית") הם שעות זמניות: היום מחולק ל-12 חלקים שווים. אין צורך להיכנס לחישוב; מספיק "בערך שעתיים וחצי לפני השקיעה".

למתקשים: דף עם תמיכה, ובו מחסן מילים, שאלות בחירה ומשפטי פתיחה.

📝 בדף העבודה

טבלת שלושת הדינים שבמשנה, שאלות על הרשב"ם, מילון מונחים ושאלת אתגר על "אפילו מן התמחוי". מחוון מלא בעמוד השני.

יש גם גרסה עם תמיכה (מחסן מילים, שאלות בחירה, משפטי פתיחה ומחוון משלה), ודף סיכום של עמוד אחד לתלמידים, להדבקה במחברת או לחזרה לפני מבחן.

מקורות

- פסחים צט ע"ב (ספריא)
- רשב"ם על פסחים צט ע"ב (ספריא)

מחוון: "ערבי פסחים": לא יאכל עד שתחשך, ואפילו עני שבישראל

1. אכילה: לא יאכל עד שתחשך – כדי לאכול מצה של מצווה בתיאבון, "משום הידור מצוה". הסיבה: אפילו עני לא יאכל עד שיסב – "כדרך בני חורין... זכר לחירות". ארבע כוסות: לא יפחתו לו מארבע כוסות, ואפילו מן התמחוי – גם העני ביותר חוגג כבן חורין.
2. כדי שיאכל את המצה של המצווה בתיאבון, כשהוא רעב, וזה הידור (יופי) של המצווה.
3. תמחוי = קערת הצדקה של הקהילה. לפי הרשב"ם, אם הגבאים לא נתנו לו, הוא מוכר את בגדו, לווה או משכיר את עצמו לעבודה כדי לקנות יין לארבע כוסות.
4. סמוך למנחה = קרוב לזמן מנחה (בערך שעתיים וחצי לפני השקיעה); שיסב = שישב בהטיה כמו בן חורין; לא יפחתו לו = לא יתנו לו פחות; מאי איריא = למה דווקא?
5. הקושיה: גם בערב שבת ויום טוב לא אוכלים מן המנחה ולמעלה (רבי יהודה), אז למה המשנה מדברת דווקא על ערב פסח? רב פפא: בערב שבת אסור רק מן המנחה ולמעלה, ובערב פסח אסור אפילו סמוך למנחה – כלומר האיסור בערב פסח מתחיל מוקדם יותר.